

Анотація

Севостьянова Н. И. Защита права на питание в рамках обеспечения глобальной продовольственной безопасности. — Статья.

Статья посвящена определению понятия и содержания права на питание, его эволюции в международно-правовых актах, исследованию деятельности международных организаций по обеспечению глобальной продовольственной безопасности.

Ключевые слова: право на питание, глобальная продовольственная безопасность, Продовольственная и сельскохозяйственная организация, Комитет по всемирной продовольственной безопасности.

Summary

Sevostianova N. I. Protection of the right to food in the global food security. — Article.

Article proposes the definition and the scope of the right to food, its evolution in international acts; it also analyzes the activities of the international organizations on reaching global food safety.

Keywords: right to food, global food safety, Food and Agriculture organization, Global Food Committee.

УДК 341.01

О. М. Іванченко

ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ ПРИНЦИПИ І НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Останнім часом підвищився інтерес до питань взаємодії норм національного права з нормами міжнародного. Відповідний розвиток державно-правового механізму обумовлений, насамперед, ускладненням змісту і зростанням обсягу міжнародних зобов'язань України як суверенної незалежної держави. Чимало зроблено і для вдосконалення конституційно-правового регулювання здійснення норм міжнародного права. Робляться перші кроки для обліку специфіки взаємодії міжнародного права з окремими галузями національного права.

Однак проблема співвідношення та взаємодії українського права з міжнародним є лише частиною загальної теоретичної (і практичної) проблеми співвідношення та взаємодії норм міжнародного та норм національного права. Тому ясно, що аналіз даної конкретної проблеми вимагає належного врахування наукових уявлень основоположного характеру, які відносяться до неї. Для того щоб зрозуміти як співвідноситься міжнародне і національне право, потрібно зрозуміти, що собою являють загальновізані принципи і норми національного та міжнародного права.

Принципи права — це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що характеризують його зміст, основи, зазначені в ньому закономірності суспільного життя.

У сучасній юридичній літературі визнають принципи демократизму, законності, гуманізму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності держави та особи тощо. Розрізняють також загально-правові, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи інститутів права.

Принципи права як керівні юридичні вимоги відображають особливості та специфіку юридичного права, мають нормативний, регулятивний характер, визначають і скеровують правомірну поведінку людей. У теорії права існують різні класифікації принципів права. Наприклад, їх поділяють на загальнолюдські, типологічні, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві та принципи інститутів права.

Загальнолюдські принципи права характеризують як юридичні засади, ідеали чи основи, що зумовлені певним рівнем всесвітнього розвитку цивілізації, втілюють у собі найкращі, прогресивні здобутки правової історії людства, визнані міжнародними нормами права. Таким чином, основні принципи — це:

— найбільш узагальнені норми міжнародного права, у котрих дуже чітко виявляються характерні риси і зміст сучасного міжнародного права;

— ядро юридичної сутності сучасного міжнародного права, що носить імперативний характер;

— фундамент сучасного міжнародного права, його нормативно-правової бази;

— критерій оцінки правомірності дій суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені;

— найбільш яскравий виразник цілей і завдань сучасного міжнародного права;

— конкретний правовий регулятор міжнародних відносин; юридичний орієнтир при виробленні зовнішньої і внутрішньої політики кожної держави;

— цементуючий засіб у справі розвитку і зміцнення міжнародного співробітництва;

— фактор універсальності основних положень сучасного міжнародного права;

— аргументований вираз конкретного змісту сучасного міжнародного права.

Такими принципами є:

а) закріплення у праві міри свободи людини та забезпечення її основних прав;

б) юридична рівність однойменних суб'єктів у всіх правовідносинах;

в) верховенство закону як акта нормативного волевиявлення вищого представницького органу держави;

г) взаємопов'язаність юридичних прав і обов'язків;

г) регулювання поведінки людей та їх об'єднань за загально-дозволенним типом правового регулювання: «дозволено все, що прямо не заборонено законом»;

д) діяльність органів і посадових осіб за принципом: «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом»;

е) чітке закріплення правовими нормами процедурно-процесуальних механізмів забезпечення (гарантування) прав людини і здійснення нею своїх обов'язків;

е) здійснення правосуддя тільки судами як найефективніша гарантія прав людини;

ж) юридична відповідальність людини за свою протиправну поведінку;

з) обов'язкова дія принципу презумпції невинуватості особи в суспільстві.

Закріплення на конституційному рівні положення про те, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права є частиною національної правової системи, стало, безумовно, прогресивним кроком у вирішенні питання про співвідношення міжнародного і національного права. Проте будь-яка законодавча, тим більше конституційна, новела вимагає всебічного наукового аналізу і застережливого застосування. О. Ю. Тихомиров справедливо зазначає, що «...проблема співвідношення міжнародного і національного права «приписана» поки у сфері науки міжнародного права... Разом з тим майже відсутня розробка даної проблематики в рамках теорії держави і права, а також галузевими юридичними науками» [1, 3–4]. Це обумовлює вивчення даної проблематики на загальнотеоретичному рівні.

У правовій науці до цього часу не вирішено однозначно питання про розмежування понять «принципи» і «норми» права, зокрема міжнародного.

Г. І. Тункін відзначає, що доктрина міжнародного права і практика держав виходять з того, що принципами міжнародного права є норми, які відрізняються від інших норм міжнародного права тільки тим, що вони мають, як правило, більш загальний характер і регулюють головні питання міжнародних відносин, а чіткого розмежування між принципами і нормами не існує [2, 74].

Т. М. Нешатаєва вважає, що загальновизнані принципи — це ті ж норми, тільки вони володіють вищою юридичною силою, відхилення від них в практиці держав є неприпустимим, це імперативні міжнародні норми характеру *jus cogens* [3, 72, 107].

Б. Л. Зімненко також вважає, що «при формулюванні понять «загальновизнаний принцип міжнародного права» і «загальновизнана норма міжнародного права» необхідно виходити з тієї передумови, що поняття «загальновизнана норма» має родовий характер, а «загальновизнаний принцип» — видовий характер» [4, 212].

Безумовно, принципи права, в тому числі міжнародного, в порівнянні з іншими нормами мають певні особливості, але в цілому, як зазначає В. О. Толстик, «норма-принцип — це один з різновидів норм права і не більш того» [5, 16]. Аналогічну точку зору висловлював і П. Є. Недбайло, який вважав, що принципи права «за своєю юридичною природою і суттю являють собою норми права, але лише з більш загальним і принциповим змістом» [6, 386].

З урахуванням того, що принципи — це ті ж норми, але більш загального характеру, в конституціях деяких країн використовується виключно категорія «загальновизнані норми міжнародного права» (ФРН, Греція, Іспанія, Італія). У Конституції Російської Федерації згадується лише про загальновизнані норми міжнародного права (ст. ст. 63, 67). Виходячи з цього, можна зробити висновок, що законодавець ці правові категорії розмежовує, ставлячи перед правовою доктриною проблему диференціації «принципів» і «норм» права і особливостей їх правозастосування [7–8].

Якщо розмежувати такі правові категорії, як «загальновизнані норми міжнародного права» і «міжнародні договори», то необхідно зазначити, що перші є правовими нормами, а другі — джерелами права. Більш того, більшість за-

галъновизнаних норм містяться в міжнародних договорах. На думку О. О. Кузнецова та І. Маріно, уподіблення даних термінів суперечить правилам юридичної техніки і саме з боку теоретиків права повинен бути підданий критиці [9, 33].

У міжнародно-правовій літературі висловлена думка про те, що загально-визнані норми мають правову форму, яка закріплює міжнародно-правовий звичай у такому визначенні «загально-визнані принципи і норми міжнародного характеру» [3, 49].

Закріплено на конституційному рівні положення про те, що загально-визнані принципи і норми міжнародного права є частиною національної правової системи. При цьому в теорії права відсутній єдиний науковий підхід до поняття «правова система», до співвідношення категорій «правова система», «законодавство», «право», до характеристики правових наслідків включення міжнародно-правових норм в кожне з цих правових явищ. Термін «законодавство» як сукупність нормативно-правових актів, що приймаються компетентними органами, має виключно національне походження і природу. У ряді країн норми міжнародного права, відповідно до конституції, включені в законодавство (Україна, Іспанія).

У суто юридичному сенсі загально-визнані принципи і норми міжнародного права не можуть бути частиною законодавства, оскільки останнє — явище суто внутрішньодержавне. У цих правових явищ різне походження, суб'єкти ухвалення, юридична природа, внутрішня структура. Можна сказати, що загально-визнані принципи і норми міжнародного права — чужорідне тіло для національного законодавства, щоб бути здатним стати його частиною. Проте теоретиками права висловлювалися й інші думки [10, 107].

У деяких державах загально-визнані принципи і норми міжнародного права визнаються частиною права країни (ФРН, Греція, Болгарія).

Незважаючи на те, що більшість юристів позитивно оцінюють конституційне положення про включення загально-визнаних норм міжнародного права саме в правову систему, багато хто з них відзначає, що сам термін «правова система» потребує серйозного теоретичного вивчення. Дослідження поняття «правова система» у правовій науці дало можливість В. В. Сорокіну дійти такого висновку: «Уявлення правознавців про характер і об'єм цього поняття досить часто діаметрально протилежні, що свідчить про поверхневу розробку категорії правової системи в юридичній науці» [11, 4].

У літературі пропонуються різні набори елементів правової системи (від позитивного права, юридичної практики, правової ідеології до законності, юридичних установ і суб'єктів права), а чіткі критерії їх виділення відсутні [11, 13; 12, 65; 13, 47; 14, 303; 15, 94; 16, 412]. Але практично всі дослідники поняття правової системи як одного з її компонентів виділяють позитивне право (право, що діє у державі). Норми міжнародного права як юридичні норми входять саме в цей компонент — позитивне право держави, оскільки входять в інші компоненти (юридичні установи, суб'єкти права, ідеологія) вони об'єктивно не можуть.

Позитивне право не ототожнюється також з внутрішнім (національним) законодавством. Право як частина правової системи — це право, що застосовується, і право (внутрішньодержавне, міжнародне, зарубіжне), що діє в державі, тоді як законодавство — це тільки внутрішньодержавне (національне) право.

Саме з такого погляду на позитивне право як елемент правової системи опираються судові установи. Так, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торговельно-промисловій палаті України неодноразово відзначав, що ратифіковані міжнародні договори є частиною національного права. І цей підхід має важливе практичне значення. Сторони зовнішньоекономічної операції, обираючи договір, що застосовується у національному праві України, повинні знати, чи входять в нього загальновизнані принципи і норми міжнародного права.

При цьому, на наш погляд, включення на конституційному рівні загально-визнаних норм міжнародного права, як і міжнародних договорів, у національну правову систему також можна визнати обґрунтованим. Таке визначення позитивно впливає на використання цієї категорії в інших компонентах правової системи (правотворчість, юридичні установи, правова ідеологія, юридична практика та ін.). Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, безумовно, повинні застосовуватися національним законодавцем в процесі правотворчості і державними органами (юридичними установами) при здійсненні своїх функцій. Крім того, вони повинні стати елементом правової ідеології і правосвідомості громадян і застосовуватися при реалізації права у сфері юридичної практики.

Проте методологічні підходи до загально-визнаних принципів і норм міжнародного права як частини права, наприклад, правової ідеології, будуть різні. Коли досліджуються питання юридичної природи, формальних джерел закріплення, юридичної сили, ієрархічного розташування загально-визнаних принципів і норм міжнародного права, необхідно розглядати їх як складову частину позитивного права (як одного з елементів національної правової системи), що діє в Україні.

При цьому норми міжнародного і національного права продовжують залишатися нормами різносистемних джерел, що підлягають одночасному застосуванню. Аналіз матеріалів практики показав, що в Україні при правозастосуванні існують проблеми щодо визначення підстав, методів і цілей застосування загально-визнаних норм міжнародного права при вирішенні цивільних і кримінальних справ. Хоча норми міжнародного права і визнаються, однак на практиці вони застосовуються нечасто» [17, 155].

Для правильного застосування загально-визнаних принципів і норм міжнародного права необхідно розробити теоретичні підходи до їх використання. Іншими словами, і доктрина повинна відповісти на запитання: коли (підстава), навіщо (мета) і як (метод) застосовувати ці норми?

Можна виділити такі випадки застосування загально-визнаних норм міжнародного права.

По-перше, потреба у використанні загальновизнаних норм міжнародного права може виникнути, коли одне і те ж питання в цілому однаково регулюється і національним законодавством, і загальновизнаними нормами міжнародного права. У цих випадках норма національного права і відповідна норма або принцип міжнародного права діють одночасно, а суди цілком виправдано застосовують формулювання «положення закону кореспондує загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права».

По-друге, необхідність звернення до загальновизнаних норм міжнародного права виникає, якщо суспільні відносини не врегульовані нормами національного права, але регламентуються загальновизнаними нормами міжнародного права. Завдання, що стоїть в цьому випадку перед правозастосуванням, полягає в подоланні прогалини в національному законодавстві. Тут загальновизнані принципи і норми міжнародного права діють самостійно, не спільно і не замість норм національного права, оскільки останні взагалі відсутні.

По-третє, загальновизнані принципи і норми міжнародного права можуть застосовуватися судами у разі суперечності ним нормі національного права. Мета такого застосування — подолання юридичної колізії. При цьому загальновизнані принципи і норми міжнародного права застосовуються замість норм національного права. Тут можна говорити про пріоритетне застосування норм міжнародного права замість норм національного права при їх невідповідності [18, 134].

По-четверте, використання загальновизнаних принципів і норм міжнародного права можливо при необхідності встановити сутність і значення норми національного законодавства, коли вони неясні. Мета звернення до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права у таких випадках — дати юридичне тлумачення правової норми, роз'яснити її значення. При тлумаченні загальновизнані принципи і норми міжнародного права і норми національного законодавства застосовуються судом «у взаємозв'язку».

Література

1. Тихомиров Ю. А. Глобализация: проблема соотношения внутреннего и международного права // Журнал российского права. — 2002. — № 11.
2. Международное право : учебник / под ред. Г. И. Тункина. — М. : Юрид. лит., 1994.
3. Нешатаева Т. Н. Международное частное право и международный гражданский процесс : учеб. курс. В 3 ч. Ч. 1 / Т. Н. Нешатаева. — М. : Городец, 2004.
4. Зимненко Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации / Б. Л. Зимненко. — М. : РАЛ : Статут, 2006.
5. Толстик В. А. Общепризнанные принципы и нормы международного права в правовой системе России // Журнал российского права. — 2000. — № 8.
6. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. — М. : Юрид. лит., 1960.
7. Кузнецова О. А. Нормы-принципы российского гражданского права / О. А. Кузнецова. — М. : Спарк, 2006.
8. Кузнецова О. А. Соотношение понятий общепризнанные «принципы» и «нормы» международного права // Международное публичное и частное право. — 2009. — № 3.
9. Кузнецова О. А. Общепризнанные нормы международного права: теоретико-правовые проблемы / О. А. Кузнецова, И. Марино // Академический юридический журнал. — 2010. — № 2. — С. 32–36.

10. Интервью с авторами Конституции РФ по вопросу применения норм международного права / / Марино И. Президент и Основной закон России. Отцы-основатели Конституции: правовые позиции. — М. : АПМИ, 2006.
11. Сорокин В. В. К понятию правовой системы // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2003. — № 2.
12. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. — М. : ТК Велби : Проспект, 2008.
13. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия : опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999.
14. Общая теория права : учеб. пособие / А. Ф. Вишневикий [и др.]. — Минск : Амафед, 2004.
15. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права / Н. И. Матузов. — Саратов : Изд-во Саратов. гос. акад. права, 2004.
16. Теория государства и права : учебник / отв. ред. В. Д. Перевалов. — М. : Норма, 2008.
17. Нормам международного права — единое толкование : [репортаж с Пленума Верховного суда РФ] // Журнал российского права. — 2003. — № 12.
18. Лукьянова Е. Г. Процессы глобализации в сфере правоприменения в России / Е. Г. Лукьянова, В. В. Балытников // Журнал российского права. — 2006. — № 6.

Анотація

Иванченко О. М. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права. — Стаття.

Проблема співвідношення та взаємодії українського права з міжнародним є лише частиною загальної теоретичної (і практичної) проблеми співвідношення та взаємодії норм міжнародного та національного права. Використання загальновизнаних принципів і норм міжнародного права можливо при необхідності встановити сутність і значення норми національного законодавства, коли вони неясні.

Ключові слова: принципи міжнародного та національного права, норми міжнародного та національного права, загальнолюдські принципи, загальновизнані принципи і норми права, національне право, міжнародне право.

Аннотация

Иванченко О. Н. Общеизвестные принципы и нормы международного права. — Статья.

Проблема соотношения и взаимодействия украинского права с международным является лишь частью общей теоретической (и практической) проблемы соотношения и взаимодействия норм международного и национального права. Использование общеизвестных принципов и норм международного права возможно при необходимости установить сущность и значение нормы национального законодательства, когда они неясны.

Ключевые слова: принципы международного и национального права, нормы международного и национального права, общечеловеческие принципы, общеизвестные принципы и нормы права, национальное право, международное право.

Summary

Ivanchenko O. N. Generally recognized principles and norms of international law. — Article.

The problem of the relation and interaction with the international Ukrainian law is only part of the theoretical (and practical) of the relationship and interaction between international and national law. The use of generally recognized principles and norms of international law may, if necessary to establish the nature and significance of national legislation, when they are not clear.

Keywords: Principles of National and law International law and the rules of the National law International law, rules of law, National law, international law.